

правда, залишаються відкритими питання щодо формування інших необхідних інститутів). На нашу думку, слід поступово відходити від дихотомічних підходів, обираючи між ініціативами зверху або ініціативами знизу, або ж сильною державною владою проти передачі повноважень (до того ж, адекватний ступінь передачі повноважень складно визначити, не розуміючи сутності проблеми). І хоча надання територіальним громадам більшої свободи вибору щодо стратегій соціально-економічного розвитку може конфліктувати з відповідальністю уряду за захист своїх громадян, у довгостроковій перспективі така проблема має вирішуватися більшою кооперацією зацікавлених суб'єктів (індивідів, бізнесу, промисловості, сільського господарства тощо) з органами влади.

Висновки. Очевидно, що успіх вітчизняної політики сільського розвитку не може бути забезпечений виключно шляхом копіювання відповідних зарубіжних інститутів. Саме тому Україні слід обрати власний унікальний шлях забезпечення сталого розвитку у контексті євроінтеграції, що зумовлює необхідність більш широких і комплексних підходів. Так, роль сільських ландшафтів не повинна обмежуватися виключно виробництвом продовольства – вони також виконують естетичну функцію, підтримуючи біодиверсифікованість і створюючи можливості для туризму, рекреації та інших видів активності. Зазначимо, що багато східноєвропейських країн вже практикують низькоресурсний і працездатний тип усталеного агрогосподарювання, при цьому їх державна підтримка є не стільки благодійництвом, скільки платою (премією) за цінні екологічні та естетичні послуги. Формування інститутів сільського розвитку вимагає вжиття специфічних заходів, більша частина яких наведена у новій моделі європейського аграрного і сільського розвитку. Для еволюції цих інститутів необхідно забезпечити певні рівні соціального, людського та економічного капіталів, при цьому безробіття, екологічні і соціальні проблеми можуть стати серйозними загрозами для ефективного функціонування нової системи управління сільським розвитком. Успішне формування соціального капіталу вимагає процесів соціального навчання, які часто ускладнюються незадовільним інформаційним забезпеченням, а також відсутністю досвіду і якісної освіти. Отже, у цьому зв'язку основним завданням є стимулювання інвестицій у формування соціального капіталу.

Література

1. Collier, P. Social Capital and Poverty / P. Collier // Social Capital Initiative WP No 4 the World Bank, Washington DC, USA. – 1998. – P. 134.
2. Cooke, P., K. Morgan. The Associational Economy / P. Cooke // Firms, Regions and Innovation, Oxford University Press. – 1998. – P. 36.
3. Falk, I, S. Kilpatrick. What is Social Capital? / I. Falk // A Study of Interaction in a Rural Community, University of Tasmania, Australia. – 2005. – P. 230
4. Gatzweiler, F. Social Capital, Institutional Building and Environmental Governance in CEE Transition Countries, / F. Gatzweiler // Working Paper for the TransCoop Meeting Ostrom-Hagedorn, Workshop in Bloomington, Indiana, USA. – 2002. – P. 14–16.
5. Hobbs, G. What is Social Capital? / G. Hobbs // A Brief Literature Overview, Economic and Social Research Foundation. – 2000. – P. 1–6.
6. Maskell, P. “Social capital, Innovation and Competitiveness” / P. Maskell // CEBR Business Studies, Working Paper. – 2001. – P. 23.
7. Nukamp, P. Spatial Perspectives on New Theories of Economic Growth / P. Nukamp, J. Poot // Annals of Regional Science. – 1998. – № 32 (1), P. 7–37.
8. Narayan, D., L. Pritchett (1997). Cents and Sociability / D. Narayan // Household Income and Social Capital in Rural Tanzania, World Bank, Washington DC, USA.
9. OECD. The Well-Being of Nations, the Role of Human and Social Capital, Paris. – 2007 – № 43 (1), P. 9–31.
10. Olson, M. The Rise and Decline of Nations / M. Olson // Yale University Press, New Haven, USA, 2006. – № 44 (1), P. 19–31.
11. Paldam, M. Social capital and sustainability / M. Paldam // “Sustainable development with a Dynamic Economy” DSE Forum, Berlin. – 2000. – P. 6–16.
12. Putnam, R., R. Leonardi, R. Nanetti Making Democracy Work / R. Putnam, R. Leonardi // Civic Traditions in Modern Italy, Princeton University Press, Princeton, USA. – 2008. – P. 25.
13. World Bank (2000). What is Social Capital? www.worldbank.org/poverty

УДК 116:323.32

Ю.М. ГАЛУСТЯН, Л.М. ЛАВРИНЕНКО
ДУ “Інститут економіки та прогнозування НАН України”, м. Київ

ПІДПРИЄМНИЦТВО ЯК ОСНОВА ФОРМУВАННЯ СЕРЕДНЬОГО КЛАСУ В УКРАЇНІ

У статті йдеться про підприємництво як рушійну економічну силу та базис формування середнього класу. Аналізується вияв впливу підприємницької діяльності на формування середнього класу. Автори підкреслюють, що підприємницька діяльність у формі малих, середніх господарських структур має значний потенціал

становлення середнього класу в Україні. Рівень розвитку малого й середнього бізнесу, результати партнерських відносин між державою й бізнесом впливають на ефективність подолання наслідків світової фінансово-економічної кризи.

The article is devoted to business as driving economic force and basis of formation of middle class. Display of influence of enterprise activity on middle class formation is analyzed. Authors underline that enterprise activity in the form of small, average economic structures has considerable potential of formation of middle class in Ukraine. The level of development of small and average business, results of partner relations between the state and business influence efficiency of overcoming of consequences world financial and economic.

Постановка проблеми. Формування і розвиток середнього класу є одним з важливіших соціально-економічних процесів в трансформаційних економіках. Факт формування середнього класу можна розглядати як важливий критерій ефективності реформ, що свідчить про міцність усієї системи економічних, соціальних і політичних інститутів. На початку економічних реформ в Україні передбачалося, що вони приведуть до народження масштабного середнього класу – економічно самостійного соціального суб'єкта, здатного ефективно виконувати традиційні для нього функції – здійснювати заощадження й інвестування в економіку країни, відігравати роль основного платника податків, виступати стабілізатором суспільно-політичних процесів. Середній клас відіграє важливу роль в економічному та суспільному житті будь-якої країни. Наявність в країні достатньо великого прошарку середнього класу стає основою соціальної стабільності та економічного розвитку країни. Актуальність теми дослідження обумовлена тим, що проблеми підприємництва та середнього класу досліджуються окремо. Відсутні комплексні розробки, в яких би ці інститути розглядались в їх взаємодії та взаємовпливу. Розвиток підприємництва виступає матеріальною основою подолання економічної кризи та вирішення соціально-економічних проблем і суперечностей, притаманних перехідній економіці.

Аналіз останніх досліджень. Науковий і практичний інтерес до проблеми формування і розвитку середнього класу в Україні різко зріс у 2001 р. Попри зростання напруженості на ринку праці, заборгованості по грошових виплатах населенню, кризи бюджетної і пенсійної сфер, досить чітко виявили себе і позитивні тенденції – пошквалювання на споживчому ринку, зростання платоспроможного попиту населення, збільшення обсягу заощаджень, реструктуризація споживання на користь зниження, починаючи з 2000 р., частки витрат на харчування в загальній структурі споживчих витрат, що було непрямим свідченням існування і розвитку середнього класу. Дослідження середнього класу привертає увагу економістів, соціологів, політологів, у їх роботах середній клас визнається таким, що сприяє стабільному економічному і політичному розвитку, його представники – це соціально свідомі індивіди, з належним рівнем освіти (переважно вища) та кваліфікації, високим професіоналізмом та наявністю мотивації до підприємництва. За цих умов наукові розробки з теорії і практики становлення середнього класу в Україні набувають особливого значення. Серед українських вчених проблеми середнього класу досліджують Антошкіна Л., Борецька Н., Базиліук А., Бондар І., Васильченко В., Варналій З., Геєць В., Лібанова Е., Мандибуря В., Сологуб О., Тресвятська Т., Ярошенко Г., Щетинін А. та інші автори. Російські автори Абалкін Л., Аврамова Р., Овчарова А., Олександрова О., Радаєв В. комплексно вивчають проблеми розвитку підприємництва та формування середнього класу на пострадянському просторі. Початок систематичному дослідженню підприємництва у сучасній вітчизняній літературі поклали ринкові перетворення початку 90-х років. Хоча питання розвитку та регулювання вітчизняного підприємництва залишаються недостатньо розробленими, слід відзначити роботи українських вчених – економістів, зокрема, Безчасного Л., Бордюка В., Варналія З., Гейця В., Голікова В., Грищенка А., Долішнього М., Єщенка П., Ковальчука Т., Кредісова В., Лукінова Ш., Мочерного С., Ніколенка Ю. та ін. Таким чином, проблема розвитку підприємництва як основи формування середнього класу потребує подальшого поглибленого дослідження і системного відображення в науковій літературі, що й обумовлює актуальність роботи. Оскільки підприємство – рушійна економічна сила за умов ринкового середовища, а середній клас – запорука економічної й політичної стабільності, важливим логічним кроком в аналізі соціальної структури українського суспільства є вияв впливу підприємницької діяльності на формування середнього класу, зокрема через встановлення залежності між прибутковістю підприємницької діяльності і стабільністю доходів населення.

У класичних індустріальних суспільствах основу середнього класу становлять малі і середні власники засобів виробництва, а саме, підприємці. Проведення реформ і розвиток ринкових відносин визначили необхідність формування й розвитку нових форм господарювання, зокрема, малого та середнього підприємництва, яке є вагомим складовою середнього класу. Це економічно вигідно, тому що поява великої кількості підприємств призводить до появи нових робочих місць, малим підприємством легше управляти за умов нестабільності, а також це приносить реальні кошти до зведеного бюджету. Розвиток малого бізнесу, в першу чергу, є необхідним для великомасштабних підприємств, тому що вони дають їм нове життя, і в союзі з ними отримують значну вигоду, як для себе, так і для ринкової економіки в цілому. Розвиток бізнес-середовища та формування сприятливого підприємницького клімату є одними з умов переходу України до повноцінних ринкових відносин, стійкого розвитку економіки, забезпечення стабільності в соціальній сфері та становлення нового середнього класу із ринковими ознаками.

Значний інтерес представляє вплив економічного середовища на розвиток підприємництва як системоутворюючого фактору формування середнього класу в Україні. Економічне середовище характеризує умови організації, функціонування і ефективності підприємництва. Це, насамперед, розвиненість та розповсюдженість

підприємницької діяльності, стабільність бізнес-середовища, купівельна спроможність населення, яка залежить від рівня цін і доходів, економічного піднесення або спаду, рівня безробіття, системи оподаткування, ВВП, доступності кредитів, стану платіжних балансів тощо.

Розвиток малого підприємництва сприяє поступовому створенню широкого прошарку дрібних власників, які самостійно забезпечують власний добробут та достойний рівень життя. Цей прошарок слугує основою соціально-економічних реформ, гарантом політичної стабільності та розвитку середнього класу. Також слід відмітити, що заняття малим бізнесом є не тільки джерелом засобів існування, але і способом розкриття внутрішнього потенціалу людини. Об'єктивно неминуча реструктуризація економіки спонукає все більше число громадян зайнятись підприємницькою діяльністю. Здатність малого та середнього бізнесу створювати нові робочі місця та поглинати надлишкову робочу силу сприяє вирішенню надзвичайно важливого соціального питання – проблеми зайнятості. Особливо це стосується нинішнього кризового стану в Україні. Через малі форми підприємницької діяльності багато з людей розкривають і реалізують свій творчий потенціал. В основному тут використовується праця соціально уразливих груп населення (жінок, інвалідів, пенсіонерів тощо), які не можуть працевлаштуватися на великих підприємствах.

Отже, важлива роль малого й середнього бізнесу полягає в тому, що він забезпечує значну кількість нових робочих місць, насичує ринок новими товарами й послугами, задовольняє численні потреби великих підприємств, випускає спеціальні товари й послуги, розвиває та удосконалює підприємницькі здібності населення, особливо найактивнішої його частини – середнього класу.

Однією із самих істотних рис підприємництва є його ризиковий характер. Таким чином, громадяни, які вирішили створити й здійснювати власну справу, постійно ризикують, тому що діють в умовах невизначеності. Крім того, підприємству, здійснюваному в малих масштабах крім ризиків, властивих будь-яким господарюючим суб'єктам, і обумовлених сферою діяльності, характерні ризики, що пов'язані з невеликими розмірами самих підприємств. В умовах сучасної міжнародної фінансової кризи актуалізуються питання щодо вибору тієї чи іншої економічної стратегії поведінки населення. Об'єктивною ознакою формування середнього класу є наявність приватної власності, яка є економічним базисом включення до соціальної страти середній клас. Як показали результати соціологічного дослідження¹, ставлення представників середнього класу до процесів приватизації неоднозначне. Так, до приватизації великих підприємств позитивно ставиться третина опитаних; більша половина респондентів (62 %) схвалюють приватизацію малих підприємств, а 45 % – приватизацію землі (табл. 1).

Таблиця 1

Ставлення представників середнього класу до приватизації, %

Характеристика об'єкта приватизації	Негативно	Скоріше, негативно	Скоріше, Позитивно	Позитивно
Велике підприємство	28	27	22	11
Мале підприємство	11	18	41	21
Земля	24	24	25	20

Представники середнього класу у порівнянні із загалом населення більш оптимістично налаштовані на необхідність та результативність здійснення приватизації в економіці. На запитання “Чи відчуваєте Ви себе спроможним займатися підприємницькою діяльністю” цілком спроможними серед усього населення відчували себе лише 22 %, а серед сукупності середнього класу ця частка склала 41 %. Неспроможними щодо занять підприємницькою діяльністю відчують себе, навпаки, 45 % серед усіх опитаних і 24 % представників середнього класу (табл. 2).

Таблиця 2

Розподіл відповідей респондентів на запитання “Чи відчуваєте Ви себе спроможним займатися підприємницькою діяльністю?”

Варіант відповіді	Середній клас	Все населення
Вважаю себе неспроможним займатися підприємницькою діяльністю	24	45
У цілому відчуваю себе спроможним, але потребую поглиблення знань та набуття навичок у цій сфері	30	24
Так, відчуваю себе цілком спроможним	41	22

Представники середнього класу відзначили, що найбільше їх утримує від започаткування власної справи відсутність початкового капіталу (52 %), відсутність необхідних знань та навичок (28 %), корумпованість влади (24 %), відсутність власної ідеї (17 %), несприятливе законодавство (19 %), високі податки (16 %).

Отже, важлива роль малого й середнього бізнесу полягає в тому, що він забезпечує значну кількість нових робочих місць, насичує ринок новими товарами й послугами, задовольняє численні потреби великих підприємств, а так само випускає спеціальні товари й послуги.

Важливою умовою щодо посилення мотиваційної складової до становлення середнього класу за умов розвитку середнього та малого бізнесу є сприяння впорядкованості умов його діяльності. Тому забезпечення

¹ Опитування проводилося Українським інститутом соціальних досліджень ім. О.Яременка на замовлення ДУ “Інститут економіки та прогнозування НАН України” у 2006 р. в усіх областях України, АР Крим та місті Києві. Було опитано 2143 респондентів віком від 18 до 70 років.

сприятливих стабільних умов діяльності підприємств середнього і малого бізнесу доцільно враховувати в реалізації державної політики нарощування потенціалу прошарку середнього класу в українському суспільстві. За умов послідовного вдосконалення механізмів державного регулювання, підвищення рівня менеджменту та професійності ведення підприємницької діяльності, цей потенціал може бути перетворений у реалію, що підтверджують досвід розвинених країн з ринковою економікою. Слід відзначити ряд функцій держави, завдяки яким повинна здійснюватися державна підтримка малого підприємництва. По-перше, держава виступає як владна структура, що встановлює рамкові умови функціонування суб'єктів ринку, тобто розробка й контроль за дотриманням нормативно-правових актів. По-друге, держава є власником майна, що служить підставою для розпорядження й безпосереднього управління державним майном. І по-третє, держава є своєрідним інструментом економічного регулювання й стимулювання ринкових процесів.

Отже, підприємницька діяльність у формі малих, середніх господарських структур має значний потенціал становлення середнього класу в Україні. За умов послідовного вдосконалення механізмів державного регулювання, підвищення рівня менеджменту та професійності ведення підприємницької діяльності, цей потенціал може бути перетворений у реалію, що підтверджують досвід розвинених країн ринкової економіки. Від рівня розвитку малого й середнього бізнесу, результату партнерських відносин між державою й бізнесом, від врахування повною мірою інтересів обох сторін у значній мірі залежить ефективність подолання наслідків економічної кризи, подальше просування країни шляхом соціально-економічного прогресу, європейської інтеграції і зміцнення її глобальної конкурентоспроможності.

Література

1. Геєць В. Фактори і умови формування середнього класу як стабілізуючого ядра суспільного розвитку в Україні // Україна: аспекти праці – 2002. – № 8. – С. 6–14.
2. Обыденнова Т.Б. Средний класс и его работа // Социологические исследования. – 2000. – № 3. – С. 33.
3. Саввов А.І. Становлення потужного середнього класу в Україні. – К., 2005. – 203 с.
4. Яблонская Т. Классы и статусы / Т. Яблонская // Эксперт. – 2007. – № 1–2. – С. 44–46.

УДК 330.341.1

Т.М. ЮХНОВСЬКА
Інститут економіки та прогнозування НАН України

НАЦІОНАЛЬНІ ОСОБЛИВОСТІ НАУКОВОГО ПОТЕНЦІАЛУ В КОНТЕКСТІ МІЖНАРОДНИХ ПОКАЗНИКІВ

Розглянуто зміст наукового потенціалу. Проаналізовано за допомогою показників КАМ методології (програми K4D) науковий потенціал України. Зроблено порівняльний аналіз наукового потенціалу України в регіональному та світовому розрізі. Запропоновано заходи щодо стимулювання розвитку науково-інтелектуального потенціалу України.

Maintenance of scientific potential is considered. It is analyzed by indexes KAM methodology (K4D program) scientific potential of Ukraine. The comparative analysis of scientific potential of Ukraine in a regional and world field is done. Measures on stimulation of development of scientific and intellectual potential of Ukraine are offered.

Постановка проблеми. XXI століття характеризується розбудовою такого явища як економіка знань. Поряд з класичними ресурсами землею, капіталом та робочою силою, якісною ознакою економіки знань стають знання та інформація, що є незаперечними атрибутами науки. За сучасних умов здобування, використання та розповсюдження нових знань останні є рушійною силою прискореного розвитку економіки, що забезпечують високий рівень конкурентоспроможності країн як основи добробуту та довголіття. У 2000 р. в Лісабоні країни ЄС проголосили, що “у 2010 р. Європа стане найбільш конкурентоспроможним суспільством у світі, суспільством знань” [1, ст. 17]. Відтак, випереджаючий розвиток перспективних напрямів науки і техніки, поява високоінтелектуальних технологій дають можливості до формування та розвитку інтелектуального, наукового потенціалу. Узгодження дій щодо системи підготовки наукових кадрів за умов розвитку міжнародного науково-технологічного співробітництва дасть змогу кооперації вітчизняних та іноземних вчених-науковців.

У центрі уваги вчених [2–4] зосереджена проблема дослідження стану розвитку та накопичення науково-технологічного потенціалу, аналіз його складових, показників виміру. Актуальними залишаються питання нарощування науково-технологічного потенціалу відносно розвитку міжнародного науково-технологічного середовища.

Метою статті є дослідження стану науково-технологічного (а саме науково-освітнього) потенціалу міжнародним рейтингом та співставлення його значення з показниками решти країн світу.

Результати дослідження. Перш за все, зазначимо, що термін “потенціал” у слововживанні в широкому тлумаченні може звучати так: “Джерела, можливості, засоби, запаси, що можуть бути приведені в дію, використані для вирішення якої-небудь задачі, досягнення певної мети”. Проте в більш вузькому змісті поняття “потенціал” у науковій літературі прийнято вживати як синонім “можливостей” стосовно до якої-небудь сфери “ступінь потужності” в якому-небудь відношенні. Тобто потенціал як економічне поняття може трактуватися як